

ספר דברים - משנה תורה

מים ראשונים: "אלה הדברים", על ייחודיות ספר דברים, כתבנו וחזרנו ושפרנו מספר פעמים, כמאמר חז"ל בדברים רבה א א: "ראה לשונה של תורה מה חביבה שמרפא את הלשון ... שכן כתיב: מרפא לשון עץ חיים (משלי טו ד) - ואין עץ חיים אלא תורה, שנאמר: עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח)". והעץ הרי זקוק למים זכים ומתחדשים בכל עת. ראו דברינו [אלה הדברים – בכל לשון](#) בפרשה זו.

וְהָיָה כְּשִׁבְתוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְפָּנַי הַהֵלֵנִים הַלְוִיִּם: (דברים יז יח).¹

רש"י דברים יז יח – ספר תורה שני

משנה התורה - שתי ספרי תורה. אחת שהיא מונחת בבית גנזיו ואחת שנכנסת ויוצאת עמו.²
ואונקלוס תרגם פתשגן, פתר משנה לשון שְׁנֹנָן ודְבֹר.³

שכל טוב (בובר) בראשית פרק מג – מספר משמעויות למשנה

יש משנה שהוא כפול כגון זה: "כסף משנה" (בראשית מג יב), ודומה לדבר: "לקטו לחם משנה" (שמות טז כב), "משנה אשיב לך" (זכריה ט יב), "ומשנה שְׁבֹרֹן שְׁבֹרִים" (ירמיהו יז יח). ויש שהוא שני לגדול הימנו, כגון: "משנה התורה" (דברים יז יח), שנשנית בערבות מואב, "במרכבת המשנה" (בראשית מא מג), "משנה למלך" (אסתר י ג), "אהיה לך למשנה" (שמואל א כג יז), וכל דומיהן.⁴

ספרי דברים פרשת שופטים פיסקא קס – ספר התורה כולו

"והיה כשבתו על כסא ממלכתו" ... מְשִׁנָּה, אין לי אלא משנה תורה, שאר דברי תורה מנין? תלמוד לומר: "לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם". אם כן למה נאמר משנה התורה? שעתידיה להשתנות.⁵ אחרים אומרים: אין קוראים ביום הקהל אלא משנה תורה בלבד.⁶

¹ הביטוי "משנה תורה" מופיע אמנם בספר דברים שאנו רגילים לזהות כספר משנה תורה, אבל לא בתחילתו, ככותרת או מבוא לספר, אלא באמצעיתו, בדין שהמלך כותב לו "משנה תורה". מהו "משנה תורה" זה? מה בדיוק כותב המלך?

² "מלמד ששתי תורות כותב לו אחת שנכנס ויוצאת עמו ואחת שמונחת לו בתוך הבית" (תוספתא סנהדרין פרק ד הלכה ח). ובמסכת סנהדרין כא ע"ב: "אחת שהיא יוצאה ונכנסת עמו ואחת שמונחת לו בבית גנזיו. אותה שיוצאה ונכנסת עמו עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו שנאמר: שויתי ה' לנגדי תמיד". מאן משמע ש"משנה תורה" הוא ספר תורה שני והכוונה לספר התורה כולו, לא רק לחומש דברים. למלך יש שני ספרי תורה, אחד שמור בגנזיו ואחד שהולך איתו לכל מקום. ראו בדומה: "שני ארונות היו: אחד שיצא עמהן למלחמה ואחד ששרוי עמהן במחנה" (תוספתא סוטה ז יח, בדברינו [שני ארונות היו](#) בפרשת עקב). ראו גם על שלושה עשר ספרי התורה שכתב משה ערב מותו, אחד לכל שבט, ואחד גנוז בארון שלא יוכלו לזייף (דברים רבה ט ט, פסיקתא דרב כהנא וזאת הברכה). משנה תורה בכל המקורות האלה הוא ספר התורה כולו – עותק נוסף.

³ המילה פתשגן או פרשגן פירושה: פירוש, פתרון. ראו רש"י עזרא ד יא: "דנה פרשגן אגרתא - וזהו פתרון האגרת: פרשגן - כמו פתשגן הכתב". אונקלוס (שהוא עצמו מתרגם ומפרש) מתכוון שספר דברים הוא הפירוש (הפתרון) לארבעה הספרים שקדמו לו. התורה זקוקה לביאור, כפי שפסוק ה אומר: "הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר" - "לפי שהתורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור" (רבי בחיי בן אשר שם). אבל רש"י בהבנתו את אונקלוס מדגיש את השינון והדיבור. מְשִׁנָּה תוֹרָה כמו מְשִׁנָּה של התורה. מעין התחלת התורה שבע"פ. ראו פירוש הגר"ז על דברים יז יח: "לכך נצטווה המלך: וכתב לו את משנה התורה הזאת, כלומר דאף שעתה קודם חתימת התורה היא חשובה רק כ"משנה תורה" היינו תורה שבע"פ, מ"מ כיון שלאחר מכן כשתיחתם התורה תחשב תורה שבכתב ... וזהו כוונת אונקלוס בתרגומו "משנה תורה" מלשון שינון ודיבור דהיינו תורה שבע"פ". טרם שנפליג במהות "משנה תורה" נשלים את הפסוקים במקרא בהם נזכר "משנה תורה" ואת ענייני שתי התורות בהם פתח רש"י. האם משנה תורה הוא אכן הכינוי לספר דברים כפי שאנחנו רגילים להבין, או שמא עותק שני של התורה כולה?

⁴ ובלועזית: Deutero Nomy. Nomy - נומוס ביונית חוק או תורה. Deutero - משנה, הדבר המשני, ההבדל מהראשי – הראשוני. נראה שרעיון זה מובא גם בדברי רבינו יצחק המובאים בתוספות מסכת גיטין דף ב עמוד א: "ומה שנוהגים לכתוב י"ב שורות בגט אומר ר"ת משום דגט גימטריא י"ב. ור"י שמע בשם רב האי גאון ובשם רבינו סעדיה משום דכתיב ספר כריתות כשיעור י"ב שיטין המפסיקין בין ארבעה חומשי ספר תורה כדאמר בבבא בתרא (דף יג): שצריך להניח ארבעה שיטין בין כל ספר וספר והפסק שבין יודבר למשנה תורה לא חשיב שאינו אלא חזרו ושונה מה שלמעלה". יחד עם פירוש רש"י ואונקלוס לעיל, הרי לנו עד כאן "משנה" בשלוש אפשרויות: כפול – שני עותקים, שינון ולימוד, משני לדבר ראשי וגדול שקודם לו.

⁵ זה נושא שינוי הכתב העברי לאשורי שנראה בגמרא סנהדרין להלן.

⁶ משאלת המדרש: "אין לי אלא משנה תורה, שאר דברי תורה מנין?" נראה שכבר בזמנו של המדרש היה ברור שהביטוי "משנה תורה" כוונתו לספר דברים, כפי שנראה בהרחבה ברוב המקורות שלהלן. לפיכך, צריך לדרוש את הפסוק באופן מיוחד, לומר לך שכאן בדין ספר התורה שהמלך כותב לעצמו, הכוונה בכל זאת לספר התורה כולו, שהרי הפסוק להלן אומר שמטרת כל העניין היא שהמלך ילמד וישמור "את כל דברי התורה"! הסיפא של המדרש מזכירה את הזיקה המיוחדת שיש למלך לספר דברים דווקא, בו נזכרת פרשת המלך (בפרשת שופטים) וממנו היה קורא במעמד הקהל כמתואר במסכת סוטה סוף פרק שביעי, משנה וגמרא: "וקורא מתחילת אלה הדברים עד שמע ... ופרשת המלך, וברכות וקללות, עד שגומר כל הפרשה". ואנו נוסיף עוד זיקה מיוחדת שיש למלך

יהושע פרק ח פסוק לא – מה כתבו על האבנים בהר עיבל

אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל ... ויכתוב שם על האבנים את משנה תורת משה וכו':⁷

יהושע פרק א פסוק ח – על מה צווה יהושע "לא ימוש"

"לא ימוש סֶפֶר התּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיד וְהִגִּיתָ בוּ יוֹמָם וְלַיְלָה".

פירוש רש"י על הפסוק: "ספר התורה הזה - ספר משנה תורה היה לפניו".⁸

בראשית רבה ג ה – האור המיוחד של ספר דברים

א"ר סימון: ה' פעמים כתיב כאן אורה, כנגד חמשה חומשי תורה.⁹ "ויאמר אלהים יהי אור" - כנגד ספר בראשית, שבו נתעסק הקב"ה וברא את עולמו. "ויהי אור" - כנגד ספר ואלה שמות, שבו יצאו ישראל מאפילה לאורה. "וירא אלהים את האור כי טוב" - כנגד ספר ויקרא שהוא מלא הלכות רבות. "ויבדל אלהים בין האור ובין החשך" - כנגד ספר במדבר שהוא מבדיל בין יוצאי מצרים לבאי הארץ. "ויקרא אלהים לאור יום" - כנגד ספר משנה תורה, שהוא מלא הלכות רבות. משיבים לו החברים לרבי סימון: והלא ספר ויקרא מלא הלכות רבות! אמר להם: אף הוא שָׁנָה בו דבר: "ויקרא אלהים לאור יום" – ולא הוא אור ולא הוא יום! אתמה!¹⁰

מדרש תנאים לדברים פרק יד פסוק יב – בזכות "שכחתי"

"וזה אשר לא תאכלו ממנו" ... מפני מה נשנו במשנה תורה?¹¹ בבהמה מפני השסועה, ובעוף מפני הקרָאָה.¹² ללמדך שלא יהא אדם בוש לומר: שכחתי. והרי הדברים קל וחומר: ומה אם משה חכם החכמים, גדול הגדולים,

עם ספר דברים, שהוא שמעיד בו אם הוא סוטה מדיני התורה: "תני ר' שמעון ספר משנה תורה עלה ונשתטח לפני הקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע עקרני שלמה ועשאני פלסתר" (ויקרא רבה פרשה יט ב). אך עניין הקריאה במעמד הקהל (עליו הרחבנו בדברינו [מעמד הקהל לאורך הדורות](#) בפרשת וילך) לחוד, וכתיבת ספר התורה לחוד. עפ"י הספרי וכן התוספתא והגמרא בסנהדרין שהבאנו בהערה 2, לפחות כאן, בדין "משנה תורה" שהמלך כותב לו, הכוונה לספר התורה כולו.

⁷ פסוק זה והקודם שבספר דברים הם שני המקומות היחידים בתנ"ך בו מופיע הביטוי "משנה תורה". וכבר הארכנו לדון מה בדיוק כתבו על אבנים אלה, בדברינו [האבן תשמור את האבן](#) בפרשת כי תבוא: האם את כל התורה כולה, רק את מניין המצוות, או פרשיות מסוימות מהתורה (רד"ק בעקבות רס"ג). ופירוש מצודת דוד על הפסוק ביהושע אומר בפשטות: "ספר דברים שהרי הוא הנקרא משנה תורה בכל מקום". לפירוש זה אפשר נראה לנו לחבר את מדרש בראשית רבה סוף פרשה ו: "אמר ר' שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סיגנום (דגל) ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו. אמר לו: חזק ואמץ, יהושע: לא ימוש ספר התורה הזה מפיד". וליהושע היה דין מלך (רמב"ם הלכות מלכים פרק א ג). זה הספר אותו גם מצאו בימי יאשיהו (מלכים ב פרק כג).

⁸ רש"י ודאי מכוון למדרש בראשית רבה שהבאנו בהערה הקודמת: "אמר ר' שמעון בן יוחאי: ספר משנה תורה היה סיגנום (דגל) ליהושע. בשעה שנגלה עליו הקב"ה מצאו יושב וספר משנה תורה בידו. אמר לו: חזק ואמץ יהושע". אנחנו ניסינו להיעזר במדרש זה בהקשר עם כתיבת "משנה תורת משה" על אבני המזבח שבנה יהושע בהר עיבל, ואילו רש"י מסתייע במדרש זה, בוודאי יותר כפשוטו, בהקשר עם ספר התורה שהלך עם יהושע לכל מקום. רש"י מעדיף את שיטת בראשית רבה על פני ספרי דברים וכל המקורות שהבאנו בהערה 3, ניחא. אבל יוצא מדבריו חידוש עצום! הפסוק הכל כך נדרש: "לא ימוש ספר התורה הזה והגית בו יומם ולילה", מכוון רק על ספר דברים! ומה יעשו כל המדרשים והדרשנים על פסוק יסוד זה? למה מכוון כאן רש"י? האם זה קשור לדן שכל מי שאומר קריאת שמע בוקר וערב יצא ידי חובת "והגית בו יום ולילה"? (מנחות צט ע"ב)? אולי נמצא תשובה בהמשך דברינו. ראו גם פירוש מצודת דוד על הפסוק ביהושע שם, שניתן להבנה לכאן ולכאן. וכבר נדרשנו לנושא לא ימוש ספר התורה מפיד בדברינו [ואספת דגנך](#) בפרשת עקב וכן בדברינו [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך.

⁹ ראו בראשית א ג-ה בבריאת האור, שהאור מוזכר בהם חמש פעמים: "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור: ויֵרָא אֱלֹהִים אֶת הָאֹר כִּי טוֹב וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ לַיְלָה וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם אֶחָד".

¹⁰ הפסוק "ויקרא אלהים לאור יום", החותם את בריאת האור ביום הראשון, מתאים לספר דברים, לא רק משום שיש בו מצוות רבות, כאלה יש גם בספר ויקרא, אלא בשל השניות והחזרה שבו שמתאים לשניות האור והיום. ספר דברים אינו רק שווה בין שוים לשאר ספרי התורה, אלא שווה קצת יותר בגלל השניות והחזרה שבו. ראו פירוש כלי יקר דברים כט יח: "מה שקרא תורת כהנים סתם ספר, והקללות שבפרשת כי תבוא קרא ספר התורה, לפי שכל חמישה ספרים בכלל נקראו תורה וכל ספר בפני עצמו נקרא ספר ... ספר תורת כהנים נקרא ספר כי אינו כולל כל התורה, רק שהוא ספר אחד מן מספר חמשה ספרים. אבל ספר חמישי זה נקרא תורה כי הוא כולל כל התורה כי לכך נקרא משנה תורה כמו שנאמר (דברים א ה) הואיל משה באר את התורה הזאת". במעשה בריאת האור ניתנת גושפנקא לכל חמישה חומשי התורה: "אורה זו תורה" (מגילה טז) - אבל לספר דברים יותר מכולם. ראו גם בראשית רבה סד ח: "כמה בארות חפר אבינו יצחק? ... חמש כנגד חמישה ספרי תורה. ויקרא שם הבאר עשק - כנגד ספר בראשית, שבו נתעסק הקב"ה וברא את העולם. ויקרא שמה שטנה - כנגד ספר ואלה שמות על שם וימררו את חייהם בעבודה קשה. וימצאו שם באר מים חיים - כנגד ספר ויקרא, שהוא מלא הלכות רבות ... ויקרא שמה רחובות - כנגד משנה תורה, על שם כי ירחיב, כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ". (ספר במדבר הוא מקרה מיוחד, ראו שם במקור). ספר דברים פורה ומרחיב על ארבע בארות המים החיים. ספר דברים הוא גם פיוס והשלמה עם עם ישראל. ראו דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים: "כיון שחטאו ישראל כעס עליהם הקב"ה ובקש לכלותם... התחיל משה מבקש פיוסים עליהם ... למה ה' יחרה אפך בעמך ... והם עמך ונחלתך ... ואח"כ הלך והוכיח להם ואמר: אתם חטאתם חטאה גדולה ... א"ל הקב"ה: ... הואיל ופייסתני עליהם והוכחתם, בשבילך אני שונה להם את התורה ... אלה הדברים, שנתן להם משנה תורה, אחר שנתן להם הקב"ה, שְׁנָאָה להם ע"י משה". והמשנה היא כידוע המסטורין או המסטורין שבין עם ישראל לקב"ה (תנחומא כי תשא לד ועוד).

¹¹ פרשת בהמה, חיה ועוף המתרים והאסורים לאכילה הנזכרת בספר ויקרא פרשת שמיני חוזרת ונשנית בספר דברים פרשת ראה.

¹² שני דינים, תוספות, שזכורים בפרשת ראה ואינם בפרשתנו. להסבר דינים אלה, ראו גמרא חולין דף סג ע"ב.

אבי הנביאים, לא בוש לומר: שכחת. מי שאינו אחד מאלפי אלפים ורוב ריבי רבבות של תלמיד תלמידיו, על אחת כמה וכמה שלא יהא בוש לומר: שכחת.¹³

הקדמת רמב"ן לספר דברים – הקשר בין ספר דברים והארץ

הספר הזה ענינו ידוע שהוא משנה תורה, יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל. ולא יזכיר בו דבר בתורת כהנים ולא במעשה הקרבנות ולא בטהרת כהנים ובמעשיהם שכבר ביאר אותם להם והכהנים זריזים הם ... אבל בישראל יחזיר המצות הנוהגות בהם פעם להוסיף בהם ביאור ופעם שלא יחזיר אותם רק להזהיר את ישראל ברוב אזהרות, כמו שיבואו בספר הזה בעניני עבודה זרה אזהרות מרובות ... ועוד יוסיף בספר הזה כמה מצות שלא נזכרו כלל כגון הייבום ודין המוציא שם רע והגירושין באשה ועדים זוממין וזולתן, וכבר נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנים הראשונות קודם המרגלים, כי בערבות מואב לא נתחדשו לו אלא דברי הברית ... וע"כ לא נאמר בספר הזה: "וידבר ה' אל משה לאמר", "צו את בני ישראל" או: "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם" מצוה פלונית.¹⁴

וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה הֲן קָרְבוּ יָמֶיךָ לְמוֹת קְרָא אֶת־יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצְבוּ בְּאֵהָל מוֹעֵד וְאַצְוֶנּוּ וְכוּ'. ... וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה הֲנֶךָ שָׁכַב עִם־אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה אַחֲרַי אֱלֹהֵי נְכַר־הָאָרֶץ וְכוּ'. ... וְעַתָּה פְתַבּוּ לְכֶם אֶת־הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמָּדָה אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל שִׁמְעָה בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶהֱלִי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעַד בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל: (דברים לא יד-ט).

וַיְדַבֵּר ה' אֶל־מֹשֶׁה בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה לֵאמֹר: עֲלֶה אֵלַיְהָר הָעֵבְרִים הַזֶּה הֲרִנְבוּ אֲשֶׁר בְּאָרֶץ מוֹאָב אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיֵּרָא אֶת־אָרֶץ פְּנֵעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְאַחֲזָה: (דברים לב מח-ט).¹⁵

מסכת עבודה זרה דף כה עמוד א – ספר הישר

כתיב: "ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר" (שמואל ב א יח) - מאי ספר הישר? א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, דכתיב בהו: "תמות נפשי מות ישרים ותחי אחריתי כמוהו" (במדבר כג ל) ... רבי אלעזר אומר: זה ספר משנה תורה, ואמאי קרו ליה ספר הישר? דכתיב: "ועשית הישר והטוב בעיני ה'".¹⁶

¹³ למרות שלחזרה של דינים בספר דברים יש הסברים רבים ומגוונים, כפי שראינו ועוד נראה, בא מדרש זה ואומר שבמקרה הספציפי של פרשת בעלי חיים המותרים ואסורים באכילה, החזרה בספר דברים היא משום שמה שכתב שני פרטים חשובים. אין לשכחה זו שום רמז במקרא, וברור שאם מצאנו הסברים להבדלים בין עשרת הדברות של פרשת שמות ועשרת הדברות של פרשת ואתחנן (דברינו [זכור ושמור בדיבור אחד](#) בפרשת ואתחנן), נוכל למצוא הסברים גם כאן. אבל למדרש חשוב לבנות, על בסיס הבדלים קלים אלה של "השסועה" ו"הראה", את הלקח החשוב של שינון התורה ולא להתבייש לומר "שכחתי", כלקח מהוודאותו של משה שכשכתב פרשה זו בספר ויקרא, נשמטו ממנו שני פרטים חשובים! ראו אזכור נושא זה באסתר רבה ד יב: "א"ר שמואל בר נחמן: מכאן אדם צריך לשנות את פרשיותיו. אילו לא שנה לנו משה את התורה, מהיכן אנו יודעין השסועה?". בכל לימוד ושינון וחזרה יש הודאה סמויה בכוחה של השכחה. אנו משננים, כי אנו כבני אדם יודעים שאנחנו מועדים לשכחה. יפה שאדם, תלמיד חכם בפרט, מודה בפה: "שכחתי" – ראו דברינו [לא שמעתי, שכחתי טעיתי](#) בפרשת שמני, אבל אין צורך להגיע לכך. צריך לשנן ולמנוע מראש את "שכחתי" (לא שניתי וטעיתי) וספר דברים משנה תורה הוא תקדים חשוב בנושא זה.

¹⁴ מטרת ספר משנה תורה הוא לבאר "לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל" – לזרז ולחזור ולהזהיר את דור הבנים העומד על סף הכניסה לארץ. אבל משה לא מחדש שום דבר, אומר רמב"ן, הכל כבר נאמר למשה "בסיני או באוהל מועד בשנים הראשונות קודם המרגלים". והראה, שבכל ספר דברים אין שימוש בביטויים השגורים בספרי שמות, ויקרא ובמדבר: "וידבר ה' אל משה לאמר, צו את בני ישראל או דבר אל בני ישראל". ועדיין, איך נסביר את המצוות שנזכרות רק בספר דברים? מדוע אין הן נזכרות בשלושת הספרים הקודמים אם "נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנים הראשונות קודם המרגלים"? בהמשך דבריו, מציע רמב"ן תשובה: "אבל לא נכתבו המצוות בספרים הראשונים שידבר עם יוצאי מצרים, כי אולי לא נהגו באותן המצוות רק בארץ אף על פי שהן חובת הגוף, כאשר בא בענין הנסכים או מפני שאינן תדירות לא הזכיר רק בבנים נוחלי הארץ". וכבר הקשו רבים וטובים על דברים אלה (אברבנאל בהקדמתו לספר דברים, הרדב"ן, פירוש העמק דבר בפתיחתו לספר דברים!) וצריך עיון. בהמשך דבריו שם, ולאורך הספר כולו מבחין רמב"ן בין "מצווה מבוארת" ובין "מצווה מחודשת" וגם במבוארות יש חידושים בפרטי הדינים: "שיחזור אותם לבאר אותם ולחדש בהם דברים". סוף דבר, בספר משנה תורה יש חידושי תורה! ראו דברינו לעיל על ספר דברים כהתחלת המשנה, היא התורה שבע"פ.

¹⁵ בהקשר דברי רמב"ן שאין בכל ספר דברים לשון: "וידבר ה' אל משה לאמר" וכיוצא בזה, הנה יש שניים (שלושה!) אלא שאולי הם היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. דיבורים אלה של הקב"ה למשה מצויים בחלק המסיים את ספר דברים, מפרק לא ואילך, בו משה נפרד מבני ישראל ומסתלק מן העולם. בחטיבת הפסוקים הראשונה מפרק לא יש גם יש "מצווה פלונית" של כתיבת השירה, שעפ"י חז"ל היא מצוות כתיבת ספר תורה. ראו ספר החינוך מצווה תריג החותמת את מנין המצוות: לכתוב כל אחד ואחד מישאל ספר תורה לעצמו. חטיבת הפסוקים השנייה, מפרק לב, היא ציווי פרטי-אישי למשה ואיננה "מצווה פלונית". ומעניין שבחטיבה הראשונה אין המילה "לאמר" ובחטיבה השנייה, האישי, יש. וכבר עמד על כך פירוש אור החיים שם: "לאמר - שיאמר להם לישראל שהוא עולה למות". זו האמירה האחרונה של הקב"ה למשה ובלשון "וידבר" דווקא!

¹⁶ זה אולי הסוד הגדול של ספר "משנה תורה" שחוזר ומבאר ומשנן את המצוות שניתנו כבר בסיני, כולל חידושים והרחבות רבים (ואפילו סתירות), אבל לא רק לשם המצווה הספציפית, אלא למטרה רחבה וכוללת יותר. החידוש הגדול של ספר זה הוא במצווה

מסכת ברכות דף כא עמוד ב – דרישת סמוכים

אמר רב יוסף: אפילו מאן דלא דריש סמוכים בכל התורה - במשנה תורה דריש.¹⁷

מסכת מגילה דף לא עמוד ב – תוכחת ספר דברים מול תוכחת ספר ויקרא

אין מפסיקין בקללות. מנא הני מילי? אמר רב חייא בר גמא אמר רבי אסי: דאמר קרא: "מוסר ה' בני אל תמאס" (משלי ג יא). ריש לקיש אמר: לפי שאין אומרים ברכה על הפורענות... אמר אביי: לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים, אבל קללות שבמשנה תורה - פוסק. מאי טעמא? הללו - בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. והללו - בלשון יחיד אמורות, ומשה מפי עצמו אמרן.¹⁸

פירוש אור החיים בתחילת פרשת דברים – דברי משה

אלה הדברים וגו'. אלה מיעט הקודם... לפי שאמר: 'אשר דבר משה', שהם דברי עצמו. שכל הספר תוכחות הם מוסר ממש לעובר פי ה', ואמרו ז"ל (מגילה ל"א ב) קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמרן.¹⁹ ואפילו מה שחזר ופירש מאמרי ה' הקודמין לא נצטוו עשות כן אלא מעצמו חזר הדברים. וחש הכתוב לומר כי כדרך שאמר משה מפי עצמו דברים כאלה, כמו כן במאמרי הקודמין אמר משה מפי עצמו איזה דבר!²⁰ לזה אמר אלה הדברים פירוש: אלה לבד הם הדברים אשר דבר משה דברי עצמו, אבל כל הקודם בדי' חומשים לא אמר אפילו אות אחת מעצמו, אלא הדברים שיצאו מפי המצוה כצורתן בלא שום שינוי אפילו אות אחת יתירה או חסרה.²¹

רש"י סנהדרין דף נו' ע"ב – לא מעצמו כתב משה את משנה תורה

כאשר צוץ ה' אלהיך - משה לאו מאליו (מעצמו) היה שונה להם משנה תורה ומזהירים על מצוותיה, אלא כמו שקיבלה הוא.²²

הבסיסית ביותר, שאפילו איננה נמנית במניין המצוות, במושכל הראשי ביותר של עשיית הטוב והישר. בכך נסגר גם מעגל ההתחיל בו ספר בראשית, ספר מעשה האבות, שגם הוא נקרא ספר הישר ובשני הספרים אין "וידבר ה' ... לאמר". ליבת התורה, ספרי המצוות החוזרים ושונים הכל בשם ה': "וידבר ה' אל משה לאמר", "צו את בני ישראל" – ספרי שמות, ויקרא, במדבר – עטופים בשני ספרי ישר, ספר בראשית מעשה אבות מהעבר האחד וספר דברים "ועשית הטוב והישר" (או "הישר והטוב") מהעבר השני. וכבר הרחבנו בנושא זה משני העברים, בדבריני [ספר הישר](#) בפרשת ויחי ובדבריני [הטוב הישר](#) בפרשת ראה.

¹⁷ אפילו מי שבכל התורה אינו מקבל את שיטת הלימוד של פרשיות סמוכות, בספר דברים הוא כן מקבל שיטה זו. מדוע? ראו פירוש שטיינזלץ על הדף שם שהביא בשם שיטה מקובצת: "וטעמו של דבר, משום שמשנה תורה אף שקדושתו כשאר ספרי תורה, הוא מדברי משה החוזר על מה שכבר נאמר מקודם, ובודאי אין זו חזרה לריק ואותם צירופי דברים וסמיכות של משה יש ללמוד מהם הלכה". יש לדקדק בביאור, במי ששונה ומסביר, יותר מהמקור שאותו כתב מי שאין אנו יכולים לרדת לסוף דעתו. המבאר, חזקה עליו שהקפיד לסדר דבריו ואף אנו, המבארים והמשננים אחריו, יכולים וצריכים לרדת לסוף מחשבתו.

¹⁸ דברי אביי מתאימים לשיטת ר' חייא שהסיבה לכך שלא מפסיקים בקללות היא הפסוק ממשלי "מוסר ה' אל תמאס" (לא לפי שיטת ריש לקיש). זאת אומרת שהתוכחה שבספר דברים איננה "מוסר ה'" אלא מוסר בשר ודם. ובגמרא בבא בתרא פח ע"ב: "ואמר רבי לוי: בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. הקב"ה בדרך ישראל בעשרים ושתים וקללן בשמונה... ואילו משה רבינו ברכן בשמונה וקללן בעשרים ושתים...". התוכחה של ספר דברים היא "מידת בשר ודם", לא מידת הקב"ה - משה כתבה.

¹⁹ אור החיים מצטט את הגמרא שהבאנו בפרשת התוכחה, אבל מרחיב מאד ומחיל את "תוכחת בשר ודם" על ספר דברים כולו.

²⁰ שמה תאמר שכך הוא גם בארבעה החומשים הקודמים! התשובה: "אלה הדברים" הוא הקו המפריד.

²¹ בספר דברים אין את הביטוי: "ויאמר" או "וידבר ה' אל משה לאמר", לא משום שכל מה שמשא אומר כבר נאמר מקודם, כדברי רמב"ן לעיל, אלא אדרבא, משום שמשא הוא ששונה ואומר להם את "דברי עצמו". "אלה הדברים" הוא כותרת קו פרשת המים בין ארבעת החומשים ובין החומש החמישי, ספר דברים. ראו שוב את דברי הגר"ז בהערה 3 לעיל וכן דברי הר"י (רבינו יצחק) בתוספות גיטין שהבאנו בהערה 4 לעיל. על הביטוי "מפי עצמו" אפשר לדון ויש בו פנים לכאן ולכאן. ראו למשל לשון מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יט פסוק טו: "ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים - יכול משה אמר דבר זה מפי עצמו? ת"ל: והיו נכונים ליום השלישי". וחמורים מכך דברי הגמרא סנהדרין צט ע"א (מדרש ספרי במדבר קיב): "כי דבר ה' בזה - זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו - זהו כי דבר ה' בזה". ראו גם רמב"ם הלכות תשובה ג ת. אך כאן נראה שהדברים ברורים ודברי אור החיים אלה מבוססים על דברי הזוהר כרך ג (דברים) פרשת ואתחנן רסא ע"א על ההבדל בין קולות סיני ובין אלה הדברים: "כל אינן קולות תמן אשתכחו כד אתייהבת אורייתא לישראל, וכלא נפקא מההוא קול פנימאה דכלא בגין דביה תליא מלתא, האי דאקרי משנה תורה משה מפי עצמו אמרן".

²² הגמרא שם מסבירה שהאמירה "כאשר צוץ ה' אלהיך", המופיעה בדברות פרשת ואתחנן (דברים ה יא טו), הן בדיבר של כיבוד אב ואם והן בדיבר של שבת, כוונתה שמצוות אלה נצטוו כבר במרה. ושמה תאמר שהכוונה היא שכבר נצטוו בדברות הראשונות שבפרשת יתרו? זה אי אפשר לומר, מסביר רש"י, שאם כך משה כאילו מוסיף מילים בדברות של ספר דברים שמתארות את הדברות של ספר שמות וזה בלתי אפשרי. ראו הגמרא ורש"י שם במקור. (ומה יעשה רש"י עם הבדלים נוספים שבעשרת הדברות כגון "לא תתאוה" עליהם עמדנו בדבריני [זכור ושמור בדיבור אחד](#) בפרשת ואתחנן). נראה כאילו רש"י קרא את דברי אור החיים לעיל ויוצא חוצץ כנגדם (השווה עם רש"י על ספר יהושע לעיל). בדרך זו הולכים מפרשים נוספים שאינם מוכנים בשום פנים ואופן לראות ולוא הבדל דק אחד בין ספר דברים וארבעת החומשים. ראו למשל פירוש מלבי"ם דברים פרק א: "ויהי בארבעים שנה, ר"ל הנה הדברים האלה דבר משה מדעת עצמו בזמנים מחולפים כדרך הדורש והמוכיח, ולא היה לו רשות לכתבם בספר. ואף אם היה כותבם לא היה בהם קדושת ס"ת, רק היה עניינם כדברי תוכחה שנאמרו עפ"י חכם או כדברים שדבר איש הרוח ברוח הקודש. אבל בארבעים שנה באחד לחדש שבט, צוה לו הקב"ה לאמרם שנית לישראל בצווי מפי הגבורה, כי אמר לו דבר אל בני ישראל לאמר.

אברבנאל הקדמה לדברים²³ – ישרו בעיני הקב"ה דברי הציר הנאמן

האמנם ענין הספר הזה ואמיתותו הוא שמשה רבנו ע"ה אמר הדברים האלה וביאר המצוה שנזכרו פה לישראל לצורך פרידתו, ורצה הקב"ה אחרי שהשלים לאמרם לישראל שיכתב בספר התורה כל זה כפי מה שאמרו משה ואולי הוסיף בהם הגבורה טעמים ודברים בזמן הכתיבה ... כי הנה לא כתב הוא ע"ה אותם הדברים מעצמו. כי איך יכתוב דבר מעצמו בתורת האלהים אבל כתיבת זה כלו היה מפי הגבורה ככל דברי התורה כי הסכים הקב"ה על ידו וישרו בעיניו דברי הציר הנאמן. ולכן אמרם למשה וסדר כתיבתם על ידו והוא מפי הגבורה כתבם לא מפי עצמו.²⁴

מסכת סנהדרין דף כב עמוד א – שינוי הכתב לאשורי

אמר מר זוטרא ואיתימה מר עוקבא: בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש. חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. ביררו להם לישראל כתב אשורי ולשון הקודש ... ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל ... ואע"פ שלא ניתנה תורה על ידו - נשתנה על ידו הכתב ... וכתב: "וכתב את משנה התורה הזאת" - כתב הראוי להשתנות.²⁵

מסכת מגילה דף ז עמוד א – אסמכתא לכתובות נוספות

"כתוב זאת" - מה שכתוב כאן, "זכרון" - מה שכתוב במשנה תורה, "בספר" - מה שכתוב בנביאים, דברי רבי יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר: "כתוב זאת" - מה שכתוב כאן ובמשנה תורה, "זכרון" - מה שכתוב בנביאים, "בספר" - מה שכתוב במגילה.²⁶

הקדמה ליד החזקה לרמב"ם – משנה תורה לרמב"ם

... ומפני זה נערתני חוצני אני משה בן מיימון הספרדי ונשענתי על הצור ברוך הוא ובינותי בכל אלו הספרים וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמותר הטמא והטהור עם שאר דיני התורה. כולם בלשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק ... דברים

וכן צוה לו שיכתבם בספר מפי ה' ושיאמרם ושיכתבם ... רק בסדר אחר סדר ה' ... עד סוף ספר משנה תורה, הכל נכתב עפ"י ה' ולא כתב מדעתו אף קוצו של י"ד".

²³ בהקדמה זו מגולל אברבנאל את מסכת נדודיו וסבלו למן הגירוש מפורטוגל, דרך שהות קצרה במלכות קסטיליה ומשם לספרד ואחרי הגירוש הגדול מספרד שניסה למנוע ולא הצליח, הוא גולה לנפולי וגם שם לא הונח לו וליהודים שגלו איתו, והגיע לאי קורפו שם מצא רגיעה זמנית ושם הצליח לחזור לחיבורו על ספר דברים ולחדש אותו. ראו דבריו המרגשים שם בין היתר: "קול ה' שובר ארזים. וישראל לבוזים. בארץ נכריה שפלים ונבזים. המה הגבורים מארצם יצאו גרושים. לא שכחו שם אלהיהם בכל צרתם כלם קדושים ... גם בי התאנף ה' על עוני. לא השיב ידו מבלע ויגזלו אנשי הארץ את כל קניני. ויבא רזון במשמני. ויהפכו ליגון כל ששוני ... רצע ה' את אזני במרצע. לצאת מתוך ההפכה הולך ונוסע. ונכנסתי באניה בלב ים ובחמלת ה' עלי באתי לאי קרפ"ו. ואשב פה. והנה הקרה ה' אלהים לפני מה שעשיתי בפירוש הספר הזה. ונפשי צהלה ושמחה החזיקה בו ונשקה לו. ותאמר אוסיפה נא בגדלו והילו. כהנה מבלי לו. כי מעט אשר היה במפעלו".

²⁴ ולראייה הוא מזכיר שם את דברי הגמרא בבא בתרא (טו ע"א) על שמונה הפסוקים שבסוף התורה המתארים את מות משה ושואלים: מי כתבם? והתשובה היא: "היה הקב"ה אומר ומשה כותב בדמע". נראה אמנם שאברבנאל נוקט כאן בדרך כפולה: משה מבאר מעצמו ואח"כ הקב"ה מאשר, מוסיף מעט ומצווה לכלול את דבריו בספר התורה, או שמא הקב"ה לתחילה אמר למשה לומר ואח"כ גם לכתוב את "אלה הדברים" ולצרפם לספרי התורה האחרים. כך או כך, ברוח אמצעית זו הולכים פרשנים נוספים כגון תולדות יצחק בראשית פרק א, שמתייחס למדרש בראשית רבה שהבאנו לעיל על האור ואומר: "ומה שאמר ויקרא אלהים לאור יום, כנגד משנה תורה, לפי שבו מצות מבוארות, שמבאר מצוות שבספרים שלפניו, והוא כיום המאיר. וגם לפי שנראה שמה מעצמו אמר אותו הספר, שאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, לזה אמר ויקרא אלהים לאור יום, לומר שברשות הקב"ה אמר אותו". ראו גם פירוש אלשיך איכה פרק א: " ... לומר כי גם מאמר משה נבואה היה. והוא כנודע כי כל משנה תורה מפי השכינה הוא. גם הנראה שאומרו משה מעצמו רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו, ולכן לא תגרע קדושת משנה תורה מארבעת הספרים". ברשות הקב"ה אמר משה, רוח ה' ומילתו נחו עליו. כשאר הנביאים? האם נאמר שמה הוא "התלמיד הוותיק" הראשון שכל מה שאמר "כבר נאמר למשה מסיני" (ראו האמרה בירושלמי מגילה ד א)? נראה שדווקא דרך ביניים זו היא שמחזקת את כוחם של החכמים שמפרשים, מבארים, מתקנים וגוזרים והקב"ה "מסכים עמהם" למן כיבוש יריחו בשבת ע"י יהושע, כריתת האמנה בימי עזרא, קידוש החודש ועד "נצחוני בני". ומשה הוא בית אב לכולם.

²⁵ "משנה תורה", הוא במובן של השתנות. השתנות הכתב שהייתה במהלך שיבת ציון בבית שני ומיוחסת, עפ"י שיטת מסוימות לעזרא. מקור העניין הוא תוספתא סנהדרין פרק ד הלכות ז-ח ובנוסף לגמרא בבלי שהבאנו למעלה, נמצא הנושא גם בירושלמי מגילה פרק א הלכה ח (שם מובאות גם דעות שחולקות על שינוי הכתב וטוענות שעזרא רק החזיר את המצב לקדמותו או שלא היה שינוי כלל). החלפת הכתב מכתב עברי (נקרא גם דעץ, רעץ או ליבנואה) לכתב אשורי היה שינוי עצום שיש לו השלכות הלכתיות רבות ולא לחינם מושווה עזרא למשה. שימו לב גם לקריאה מחודשת של הפסוק שלנו עפ"י שיטה זו: "וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר" - כתב הראוי להשתנות, פירושו שכבר בימי משה נצפה שינוי הכתב העתידי להיעשות ע"י עזרא. וכבר הארכנו לדון בנושא שינוי הכתב בימי עזרא בדברינו [שינוי הכתב](#) בפרשה זו.

²⁶ הכללת מגילת אסתר בכתבי הקודש תלויה במעמדו של ספר דברים. אם הוא חלק אינטגרלי מחמשת חומשי תורה (כשיטת ר' אלעזר המודעי) אז יש מקום להוספות מאוחרות כמו מגילת אסתר. ראו תוספות הראשון במסכת גיטין על הרווח בין ספר לספר.

ברורים קרובים נכונים על פי המשפט אשר יתבאר מכל אלו החיבורים והפירושים הנמצאים מימות רבינו הקדוש ועד עכשיו. עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול בדין כל מצוה ומצוה ובדין כל הדברים שתיקנו חכמים ונביאים. כללו של דבר כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבינו ועד חבור הגמרא וכמו שפירשו לנו הגאונים בכל חיבוריהם שחיברו אחר הגמרא. לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה. לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם.²⁷

דברים פרק א פסוק ה

בְּעֶבֶר הִרְדָּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בָּאֵר אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאָמֹר:²⁸

דברים פרק כז פסוק ח

וְקָתַבְתָּ עַל־הָאֲבָנִים אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּאֵר הַיֵּטֶב:²⁹

אחרית דבר

לעתים קרובות, צריך "להרים את הראש" מהמדרשים והפרשנים ולשוב ולעיין בפסוקי המקרא כמות שהם (שהרי זה מה שעושים הפרשנים והמדרשים עצמם). פעמיים מוזכר הביטוי "ביאור התורה" בספר דברים: בתחילתו ובסופו. ביטוי שמופיע רק בספר דברים וייחודי לו. בתחילתו, ביאור בע"פ ושינון התורה, ארבעת החומשים, שנמסרו או גם נכתבו עד אז, כפי שמתמע מפשט הפסוקים. ראו החיבור הברור בין הפסוק המסיים את ספר במדבר והפסוק הפותח את ספר דברים: "אֵלֶּה הַמִּצְוֹת וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד־מֹשֶׁה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרַחוֹ: אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן וְכו'". כך גם מבין מדרש ספרי דברים פרשת דברים פסקא ד: "באר את התורה הזאת לאמר, אמר להם: כבר אני סמוך למיתה. מי ששמע פסוק אחד ושכחו יבוא וישננו, פרשה אחת ושכחה יבוא וישננה, פרק אחד ושכחו יבוא וישננו, הלכה אחת ושכחה יבוא וישננה. לכן נאמר: באר את התורה הזאת לאמר". הביאור הוא באמירה, בדיבור, בשינון, בחזרה, בפרט כל עוד משה חי וניתן לשמוע לקח מפיו.³⁰

אבל בסוף הספר: ביאור התורה הוא כתיבת "כל התורה הזאת", במשמע גם כתיבת ספר דברים וכל מה שנאמר בו עד כאן: "באר היטב".³¹ ראו עניין כתיבת התורה על האבנים, כולל חזרת העניין בימי יהושע שקיים מצווה זו, בדברינו [האבן תשמור את האבן](#) בפרשת כי תבוא. ספר דברים עצמו משמש אב-טיפוס לתהליך המחזורי של תורה שבע"פ שמתפתחת סביב תורה שבכתב כמשנת חכמים חיה ובע"פ דווקא, אך בהדרגה מצטרפת לתורה הכתובה. וסביב זו מתפתחת תורה שבע"פ וחוזר חלילה. נראה שהאתגר של דורנו (וכל הדורות מאז המצאת הדפוס ובימינו הדפוס האלקטרוני ו"הכל ברשת"),

²⁷ משה עד משה לא קם אדם שנתן לחיבורו את השם "משנה תורה". אפילו משה רבנו לא קרא את ספר דברים "משנה תורה", אלא הדורות שבאו אחריו. אכן עטרה גדולה נטל לראשו ר' משה בן מיימון הספרדי וכבר העירו עליו רבים וטובים ובהם ר' אברהם בן דוד (הראב"ד) בדבריו הבוטאים: "סבר לתקן ולא תיקן, כי הוא עזב דרך כל המחברים אשר היו לפניו כי הם הביאו ראייה לדבריהם וכתבו הדברים בשם אומרם והיה לו בזה תועלת גדולה כי פעמים רבות יעלה על לב הדיין לאסור או להתיר וראיתו ממקום אחד ואילו ידע כי יש גדול ממנו הפליג שמועתו לדעת אחרת היה חוזר בו. ועתה לא אדע למה אחזור מקבלתי ומראיתי בשביל חיבורו של זה המחבר. אם החולק עלי גדול ממני הרי טוב, ואם אני גדול ממנו למה אבטל דעתי מפני דעתו? ועוד כי יש דברים שהגאונים חולקים זה על זה וזה המחבר בירר דברי האחד וכתבם בחיבורו ולמה אסמוך אני על ברירתו והיא לא נראית בעיני ולא אדע החולק עמו אם הוא ראוי לחלוק אם לא? אין זה אלא כל קבל די רוח יתירא ביה". לנו נראה שאכן השם היותר שכיח שהתקבל לחיבורו ההלכתי הגדול של הרמב"ם, שהוא היסוד לספרי הפסיקה שבאו אחריו בראשם הבית יוסף והשולחן ערוך, הוא היד החזקה ולא משנה תורה, או בלשון עולם הישיבות וצורבי רבנן "רמב"ם" סתם (שהרי אילו ספרים כתב עוד? ...).

²⁸ כך בתחילת ספר דברים הוא משנה – תורה.

²⁹ וכך בסופו. ואלה שני המופעים היחידים במקרא של השורש בא"ר בהקשר לתורה. ספר דברים – משנה תורה הוא ספר ביאור התורה. ומחדי הלשון יבחינו במילה באר ממנה שואבים מים – ואין מים אלא תורה – מיעקב ומשה ועד ר' עקיבא ואליעזר בן הורקנוס.

³⁰ ורמב"ן בפירושו על הפסוק הראשון של ספר דברים מבאר עוד "ביאור" זה, ואלה דבריו: "וטעם 'הואיל משה', שרצה לבאר להם את התורה, והזכיר כן להודיע כי מעצמו ראה לעשות כן ולא צוהו השם בזה".

³¹ ראו שוב קטע מפירוש אברבנאל בהקדמה לפירושו לספר דברים שמבקש באופן זה, היינו ההפרדה בין האמירה לכתיבה, לפתור את הבעיה שהזכרנו בקצרה לעיל סביב פירוש אור החיים (הערה 21) אם משה כתב את הספר "מפי עצמו", או שגם ספר דברים הוא 'מן השמים'. ואלה דבריו: "האמנם ענין הספר הזה ואמיתתו הוא שמשה רבנו עליו השלום אמר הדברים האלה וביאר המצוה שנזכרו פה לישראל לצורך פרידתו. ורצה הקב"ה אחרי שהשלים לאמרם לישראל, שיכתוב בספר התורה כל זה כפי מה שאמרו משה, ואולי הוסיף בהם הגבורה טעמים ודברים בזמן הכתיבה. הנה אם כן, שאמירת הדברים האלה לישראל היו משה רבנו עליו השלום – לא היתה כתיבתה בספר התורה ממנו. כי הנה לא כתב הוא עליו השלום אותם הדברים מעצמו. כי איך יכתוב דבר מעצמו בתורת האלהים? אבל כתיבת זה כולו היה מפי הגבורה ככל דברי התורה, כי הסכים הקב"ה על ידו וישרו בעיניו דברי הצייר הנאמן".

הוא להמשיך ולפתח תורה שבע"פ דווקא ולהרבות במשנת ושיח חכמים שאינם כתובים ומקובעים בטקסטים כתובים, ובדרך ארץ ומצוות מושכלות שיסודן ב"מעשה אבות סימן לבנים" וב"ועשית הטוב והישר".

**שבת שלום
ושנזכה לראות בנחמת ציון וירושלים
מחלקי המים**

מים אחרונים: להשלמת הנושא, צריך אולי להוסיף כאן גם את ספר הברית שמצאו בימי יאשיהו (ספר מלכים ב פרק כג) שהוא לדעת פרשנים וחוקרים ספר דברים וקשור לענייני המלך המצווה לקרוא בו דווקא. ראו פירוש מצודת דוד שם וכן תורה תמימה דברים פרק יז הערה צג, בשם ספר יראים. ראוי נושא זה לדף בפני עצמו וכבר הפלגנו דינו כאן.